

Anna Rygorowicz-Kuzma

DOI 10.15290/sw.2017.17.20

Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
tel. +48 85 7457450
e-mail: anna.rygorowicz-kuzma@uwb.edu.pl

Великдень czy *Wielkanoc*?
**O słowiańskich nazwach święta
Zmartwychwstania Pańskiego**

Słowa kluczowe: leksyka religijna, święta chrześcijańskie, język rosyjski, język polski

Zmartwychwstanie Pańskie to bardzo ważne wydarzenie dla świata chrześcijańskiego. Przedstawione jest ono w Biblii, w każdej z czterech Ewangelii Nowego Testamentu. Ewangelisci opisują ostatnie dni ziemskiego życia Jezusa Chrystusa, m.in. Jego przybycie do Jerozolimy na święto Paschy, Ostatnią Wieczerzę z uczniami, pojmanie, sąd, cierpienia i śmierć na krzyżu oraz złożenie do grobu. Sam akt Zmartwychwstania pozostaje w Ewangeliach tajemnicą, wszystkie notują natomiast informację o pustym grobie. Ewangelista Marek opisuje to wydarzenie następująco: „Po upływie szabatu Maria Magdalena, Maria, Matka Jakuba, i Salome nakupiły wonności, żeby pójść namaścić Jezusa. Wczesnym rankiem w pierwszy dzień tygodnia przyszły do grobu, gdy słońce wzeszło. A mówiły między sobą: «Kto nam odsunie kamień od wejścia do grobu?»» Gdy jednak spojrzały, zauważyły, że kamień był już odsunięty, a był bardzo duży. Weszły więc do grobu i ujrzały młodzieńca, siedzącego po prawej stronie, ubranego w białą szatę; i bardzo się przestraszyły. Lecz on rzekł do nich: «Nie bójcie się! Szukacie Jezusa z Nazaretu, ukrzyżowanego; powstał, nie ma Go tu. Oto miejsce, gdzie Go złożyli. Lecz idźcie, powiedzcie Jego uczniom i Piotrowi: Idzie przed wami do Galilei, tam Go ujrzycie, jak wam powiedział». One wyszły i uciekły od grobu: ogarnęło je bowiem zdumienie i przestrasz. Nikomu też

nic nie oznajmiły, bo się bały” (Mk 16, 1–8)¹. Do czasu wniebowstąpienia Zmartwychwstały Chrystus wielokrotnie ukazywał się i rozmawiał ze swoim uczniami². Wymowne są słowa Chrystusa, skierowane do apostoła Tomasza, który uwierzył w zmartwychwstanie Pana dopiero wtedy, gdy dotknął Jego ran: „Uwierzyłeś dlatego, ponieważ Mnie ujrzałeś? Błogosławieni, którzy nie widzieli, a uwierzyli” (J 24, 29).

Misterium śmierci i zmartwychwstania Jezusa Chrystusa stanowi istotę wiary chrześcijańskiej, jest jej fundamentem i drogowskazem. Akt zmartwychwstania potwierdza Jego Boskość i jest „śmierci uśmierceniem, zburzeniem piekła, innego, przyszłego życia początkiem” [za: Bondaruk 1987, 99]. Ostatnia Wieczerza, którą Chrystus spożył z uczniami staje się początkiem spotkania z Nim w Eucharystii, dzień Zmartwychwstania Chrystusa – cotygodniowym Dniem Pańskim. Nie dziwi fakt, iż święto upamiętniające tajemnicę Zmartwychwstania Pańskiego jest najstarszym i najważniejszym świętem w kalendarzu świąt chrześcijańskich. Jest to święto ruchome, obchodzone w pierwszą niedzielę po pierwszej wiosennej pełni księżyca. W związku z tym, iż zmartwychwstanie Chrystusa nastąpiło zaraz po żydowskim święcie *Pesach* (aram. *Pascha*), ta biblijna nazwa w wielu językach przeniesiona została również na święto chrześcijańskie, por. np. fr. *Pâques*, włos. *Pasqua*, hiszp. *Pascua*, szwed. *Påsk*, nowogr. *πάσχα*, ros. *Пасха* itp. Przypomnieć należy, że hebr. *pesach*, aram. *pascha* oznacza ‘przejście’, ‘ominięcie’³. Zgodnie z taką interpretacją nazwa żydowskiego święta *Pesach* wskazuje bezpośrednio na wydarzenie biblijne, opisane w Starym Testamencie, dotyczące ominięcia przez Boga domów Izraelitów, oznaczonych krwią baranka, podczas ostatniej plagi egipskiej. W szerszym rozumieniu *Pesach* to także przejście narodu wybranego z ziemi egipskiej przez Morze Czerwone do Ziemi Obiecanej. Chrześcijańska interpretacja *Paschy* również nawiązuje do obietnicy wyzwolenia ludzkości poprzez jej przejście od śmierci do życia wiecznego, którego gwarantem jest Zmartwychwstały Chrystus. Nazwa *Pascha* jest więc umotywowana teologicznie. W językach słowiańskich święto Zmartwychwstania Pańskiego otrzymuje jednak najczęściej nazwy rodzime, zob. np. pol. *Wielkanoc*, czesk. *Velikonoce*, ukr. (też ros. lud.) *Великдень*, białorus. *Вялікдзень*, bułg. *Великден*, sch. *Üskrs*. Ze względu na obszerność tego tematu poniższe rozważania nie obejmą wszystkich słowiańskich nazw

¹ Wszystkie cytaty z Pisma Świętego przytoczone są za tzw. Biblią Tysiąclecia [zob. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, 1980].

² Zob. np. cyt.: „ukazywał się im [apostołom] przez 40 dni i mówił o królestwie Bożym” (Dz 1, 3); zob. też: J 20, 19–22; J 21, 1–19; Łk 24, 36–49; Mk 16, 14–17.

³ Zob. np. WSWO [2010, 948].

chrześcijańskiego święta Paschy. Zostaną one ograniczone przede wszystkim do zagadnienia genezy i historii rosyjskiego złożenia *Великдень* i polskiego *Wielkanoc*. Nazwy te mają podobną strukturę i wspólny człon *wielki*. Interesujący jest też fakt, dlaczego w języku rosyjskim (oraz pozostałych językach wschodnio- i po części południowosłowiańskich) Zmartwychwstanie to ‘wielki dzień’, a w języku polskim (i innych zachodniosłowiańskich) zaś ‘wielka noc’.

Nazwa *Великдень*

Wschodniosłowiański zrost *Великдень* został utworzony najprawdopodobniej jako kalka greckiego wyrażenia $\mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\eta \eta\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha$ (w tłumaczeniu ‘wielki dzień’)⁴. Nazwę tę rejestruje już Ewangeliarz Ostromira⁵, obok częściowo synonimicznego jej zapożyczenia *пасха*⁶. Złożenie *великъ дѣнь* było tam przede wszystkim określeniem święta Zmartwychwstania Pańskiego, ale mogło też występować w znaczeniu szerszym ‘święto’⁷. W najstarszych słowiańskich zabytkach rękopiśmiennych z X i XI w. nazwa *великъ дѣнь* (również w formie *велли дѣнь*) poświadczona była zarówno w znaczeniu ogólnym ‘święto’, jak też w znaczeniu węższym ‘święto Paschy’⁸. Należy tu wspomnieć, iż nazwa *Пасха* odnosiła się nie tylko do święta chrześcijańskiego, ale i przede wszystkim żydowskiego⁹. *Великдень* był więc określeniem zarówno Paschy żydowskiej, jak i Wielkanocy. W źródłach leksykograficznych języka rosyjskiego XI–XVII w. nazwa *Великдень* poświadczona jest w zapisach *Велик день*, *Велик-день*, *Великдень*, *Великодень*¹⁰. Jak podaje M. Vasmer, kompozycja ta funkcjonowała w języku rosyjskim do XVI w.

⁴ Zob. np.: Fas. [I, 288], Srez. [I, 236].

⁵ Zob.: Fas. [I, 288], Srez. [I, 236].

⁶ W *Ewangeliarzu Ostromira* leksem *пасха* poświadczony jest w znaczeniach: 1. „иудейский праздник в память избавления Евреев от египетского рабства” 2. „хлеб пасхальный у Иудеев” 3. „христианский праздник пасхи, день Воскресения Христова” [Srez. II, 566].

⁷ Zob. Srez. [I, 236].

⁸ Zob. SS [1994, 202].

⁹ Zob. SS [1994, 443], Srez. [II, 566]. Por. też SRJ: *пасха* – 1. „весенний религиозный праздник у евреев в память избавления от египетского рабства” 2. „пасхальная трапеза у евреев – жертвенный агнец с горькими травами и пресный хлеб” 3. „пасхальный (жертвенный) агнец” 4. „христианский праздник пасхи (в память воскресения Христа)” 5. „обрядовое кушанье изготовляемое по православному обычаю ко дню пасхи и освящаемое в церкви” 6. „страстная неделя” [XIV, 168–9].

¹⁰ Zob. np. SRJ [II, 63–64].

[Fas. I, 288]. Słowniki XVIII i XIX wieku formę tę traktują już jako „dawną”, „archaiczną” bądź „ludową”, por. np.: *Велик день, Велик-день* – „в старину называли так Светлое Христово Воскресенье; да и ныне, если не ошибаюсь, сохранилось сие название в некоторых областях России” [SRJ III, 12–16], *Велик день* – „стар. День Св. Пасхи; светлое воскресенье” [SAN I, 108]¹¹.

Równoległe z określeniem *Велик день* w języku rosyjskim od jego zarania funkcjonowała nazwa *Пасха*. Z czasem zaczęła ona stopniowo wypierać formę słowiańską. Być może było to związane z faktem, iż nazwa *Велик-день* nie oddawała całej wagi święta Zmartwychwstania Pańskiego, tym bardziej, że mogła występować też w znaczeniu szerszym, bardziej ogólnym, określając każde ‘święto’. Właśnie to znaczenie jako pierwsze podaje ks. G. Djaczenko w swoim dziele *Полный церковно-славянский словарь*, zob.: *Велик день* – 1. „праздник” 2. „светлое Христово воскресение” 3. „еврейская пасха” [Djacz., 916]. W chrześcijaństwie wschodnim święto Paschy traktowane jest jako centralne, najważniejsze święto w kalendarzu liturgicznym. Nie jest włączane do tzw. dwunastu wielkich świąt (cs. *двенадцать праздники*), gdyż w świątecznej hierarchii znajduje się ponad nimi. Status święta Zmartwychwstania Pańskiego odzwierciedlają określenia zawarte w kanonie paschalnym: „święto świąt i uroczystość nad uroczystościami” («*праздников праздник и торжество из торжеств*») [*Триодъ цветная*, 1992]. W księgach liturgicznych, zwłaszcza w *Триодіе Квієцистум* poświęconym nabożeństwu paschalnym nazywane jest ono *Святая и Великая Неделя Пасхи*¹². W wyrażeniu tym występują oba człony analizowanej tu nazwy *Великдень* w postaci *Великая Неделя*¹³, ale dopełnia ją jeszcze przymiotnik *Святая* i rzeczownik *Пасха*. Termin *Пасха* jest obecny w oficjalnej nazwie święta Zmartwychwstania Pańskiego notowanej w kalendarzu cerkiewnym: *Светлое Христово Воскресение. Пасха*. Wydaje się, iż nawet złożenie *Воскресение Христово* nie jest tak powszechne we współczesnym języku rosyjskim jak zapożyczenie *Пасха*. Nazwa ta jest najbliższa istocie święta, gdyż wskazuje na ścisły związek śmierci i zmartwychwstania Chrystusa z paschą żydowską¹⁴. Jest to nazwa starożyt-

¹¹ Por. też DAL: *Велик-день* – „стар. и поныне южн. светлое Христово Воскресение” [I, 192].

¹² Zob. np. *Триодъ цветная* [1992].

¹³ Należy tu dodać, iż cerkiewnosłowiańskie określenie *неделя* ma przede wszystkim znaczenie ‘dzień’, a okres tygodniowy to *седмица*, np. *светлая седмица* (tj. *Oktawa Paschalna, Tydzień Paschalny*).

¹⁴ Na ten temat zob. np. IRS [131].

na, którą świat chrześcijański zapożyczył od Hebrajczyków, por. hebr. *pesach*, aram. *pascha*, gr. *πάσχα*, łac. *pascha*. Jak wskazuje L. Moszyński *пасха* była też podstawową nazwą święta Zmartwychwstania Pańskiego w najstarszych staro-cerkiewno-słowiańskich zabytkach piśmienniczych, tj. tekstach ewangelicznych [Moszyński 1973, 108]¹⁵. Wydaje się, iż formy *Великдень*, *Великодень* oraz wyrażenia z utworzonymi od nich przymiotnikami *великоденный*, *великоденский* (np. *Великоденная неделя*)¹⁶ mogły też wchodzić w interferencję z innymi nazwami zawierającymi człon *великий*, dotyczącymi na przykład dni Wielkiego Tygodnia, por. nazwy *Великий четверг*, *Великая пятница*, *Великая суббота*, *Великая седмица* itp. Obecność przymiotnika *великий* w nazwie tygodnia (i dni tygodnia) przedpaschalnego ks. G. Djaczenko objaśnia następująco: „Великая седмица – страстная, между неделями великого поста и святой Пасхи, названа так по совершившимся в нее великим таинствам искупления человеческого (...)” [Djacz., 69]. Trzeba tu wspomnieć, iż w terminologii cerkiewnej nazwy Wielkiego Tygodnia i jego kolejnych dni mogły zawierać przymiotnik *великий*, ale też *страстной*, który bezpośrednio wskazywał na cierpienia i męki, jakich musiał doznać Jezus Chrystus przed Zmartwychwstaniem. Stąd obecność w języku rosyjskim nazw *Страстная неделя*, *Страстная седмица*, *Страстной вторник*, *Страстная пятница* itp. W *Triodionie Postnym* Wielki Tydzień określany jest jako *Неделя спасительных страстей*¹⁷.

Wracając do nazwy *Великдень* w języku rosyjskim zachowała się ona w tradycji ludowej. O obecności nazwy w języku świadczą porzekadła ludowe, np.: „Дорого яичко к велику дню”, „Дуй не дуй, а великдень у порога”, „Дуй не дуй, не к рождеству идет, к великодню”, „Шить ли (Мыть ли), белить ли, а завтра великдень”, „И дурак знает, что великдень праздник”¹⁸ itp. W języku białoruskim i ukraińskim rodzime zrosty *Вялікдзень*¹⁹ (białorus.), *Великдень*²⁰ (ukr.) funkcjonują do dnia dzisiejszego, choć równolegle używana jest też nazwa *Пасха*²¹.

¹⁵ Oczywiście oprócz nazwy *пасха* w słownikach języka starosłowiańskiego zarejestrowane są też inne określenia tego święta, por. np. formy *велии днь* [SS, 110], *великъ днь* [SS, 110; SSJ I, 173], *недѣль великыи пасха* [SSJ I, 173].

¹⁶ Zob.: *Великоденная неделя* – „неделя, начинающаяся праздником пасхи” [SRJ II, 64].

¹⁷ Zob. *Триодъ постная* [1992].

¹⁸ http://www.wisdoms.ru/poslovizi_i_pogovorki/ru/14_3.html [12.12.2016].

¹⁹ Zob. np. TSBM [137], por. też RBS [II, 452].

²⁰ Zob. np. ESUM [I, 346], SUP [57].

²¹ Zob. np.: PBS [719], ESUM [IV, 313], SUP [309].

Nazwa *Wielkanoc*

W języku polskim podstawowym określeniem święta Zmartwychwstania Pańskiego jest nazwa *Wielkanoc*. Występowała ona już w języku staropolskim w formach *Wiel(i)ka Noc*, *Wiel(i)konoc*, *Wielikonoc* [SSStp. X, z. 3, 168 i 172]. Te słowiańskie złożenia były zapożyczeniami staroczeskimi²² (por. stczes. *Velika Noc*, *velikonoc*, *velkonoc*), podobnie jak większość najdawniejszych polskich terminów chrześcijańskich. Nazwy *Wiel(i)ka Noc*, *Wiel(i)konoc*, *Wielikonoc* odnosiły się nie tylko do święta chrześcijańskiego, ale i żydowskiego, zob.: *Wiel(i)ka Noc* – „święto żydowskie obchodzone na pamiątkę wyjścia z Egiptu, Pascha, dies festi Iudaeorum” [SSStp. t. X, z. 3, 168]. W języku staropolskim raczej nie używano jeszcze określenia *Pascha*²³. W słowniku SSStp. w znaczeniu ‘Wielkanoc, Pascha’ zarejestrowana jest też nazwa *Wielka Niedziela* [SSStp. X, z. 3, 161]. Przymiotnik *wielka* (podstawowa forma: *wieli*, por. staroruskie *велиуѣ*) podobnie jak *wielki* określał m.in. rzeczy i wydarzenia ‘mające duże znaczenie, ważne, uroczyste’ [SSStp. X, z. 2, 160]. Rzeczownik *niedziela* wskazywał na dzień tygodnia szczególnie dla chrześcijan, choć mógł też oznaczać cały tydzień²⁴. Wydaje się jednak, iż złożenie *Wielka Niedziela* dotyczyło przede wszystkim święta Zmartwychwstania Pańskiego. Było też częściowo zbieżne z cs. wyrażeniem *Святая и Великая Неделя Пасхи*, funkcjonującym w języku chrześcijaństwa wschodniego. Określenie *Wielka Niedziela* używane jest i współcześnie²⁵. O ile wyrażenie to odnajdujemy w niektórych źródłach, podstawową i najbardziej aktywną nazwą pozostaje forma *Wielkanoc*. Analizując tę nazwę nie sposób nie odnieść się do zagadnienia, związanego z genezą członu ‘noc’. Dlaczego w odróżnieniu od języków wschodniosłowiańskich w nazwie tego święta zachowany został rdzeń *noc*? Problem etymologii nazwy *Wielkanoc* był już częściowo poruszany przez językoznawców, choć nie został jednoznacznie rozstrzygnięty²⁶. Przypomnieć tu należy, iż nazwa została zapożyczona bezpośrednio z języka czeskiego, skąd na ziemię polskie dotarło chrześcijaństwo. Czy źródła czeskie wyjaśniają pochodzenie tej nazwy?

²² Zob. np. M. Basaj, J. Siatkowski [1978, 32].

²³ SSStp. nie odnotowuje jeszcze terminu *Pascha*, a jedynie formę *paska* (z notatką: wyraz niepewny) w znaczeniu ‘wypiek wielkanocny’ oraz przymiotnik *paschowy* w znaczeniu ‘wielkanocny’ [SSStp. VI, z. 1, 42]. Na temat terminu *Pascha* w języku polskim zob. też A. Rygorowicz-Kuźma [2016, 341–342].

²⁴ Zob. SSStp. [V, z. 3, 177–178].

²⁵ Zob. np. RE [IX, 410].

²⁶ Zob. np.: Kwilecka [1996], Dubisz [2010].

V. Machek wskazuje, że forma ta mogła powstać pod wpływem innej nazwy, mianowicie nazwy święta Bożego Narodzenia *vánoce* [Machek 1957, 560]. Ta z kolei była zapożyczeniem staroniemieckim *winnahten* i miała znaczenie ‘święta noc’. Czy nazwa Bożego Narodzenia rzeczywiście została przeniesiona na święto Zmartwychwstania Pańskiego pozostaje jedynie przypuszczeniem, V. Machek z czasem porzuca tę myśl i próbuje dowodzić pochodzenia nazwy od nocnej pory celebracji święta [Kwilecka 1996, 192]. Wydaje się jednak, iż może istnieć związek między nazwami *Vanoce* i *Vielika noc*. W „świętą noc” Jezus Chrystus rodzi się dla ludzkości, aby następnie poprzez swoją śmierć złożyć ofiarę za grzechy człowieka, w „wielką noc” pokonuje śmierć, by upadłemu człowiekowi dać życie wieczne.

Maria Karpluk, znawczyni staropolskiej terminologii religijnej, wskazuje, iż element *-noc* wzięty został z realiów starotestamentowego święta Paschy [Karpluk 2001, 280]. Rzeczywiście, to właśnie nocą rozegrały się wydarzenia, które zmusiły faraona do wypuszczenia hebrajczyków z Egiptu: „Tej nocy przejdę przez Egipt, zabiję wszystko pierworodne w ziemi egipskiej od człowieka aż do bydła i odbędę sąd nad wszystkimi bogami Egiptu – Ja, Pan. Krew będzie wam służyła do oznaczenia domów, w których będziecie przebywać. Gdy ujrzę krew, przejdę obok i nie będzie pośród was plagi niszczycielskiej, gdy będę karał ziemię egipską” (Wj 12, 12–13). Obrzędowość święta Paschy żydowskiej również koncentruje się na wieczorze i nocy. Wieczorem podczas tradycyjnego posiłku spożywa się pieczonego ofiarnego baranka z praśnym chlebem i gorzkimi ziołami. Posiłek należy zakończyć do północy, tak jak podczas wyjścia Żydów z Egiptu.

Czy z porą nocną można też powiązać wydarzenia Nowego Testamentu, związane ze śmiercią i zmartwychwstaniem Jezusa Chrystusa? W Ewangeliach dość jednoznacznie została określona godzina śmierci Chrystusa: „Było już około godziny szóstej i mrok ogarnął całą ziemię aż do godziny dziewiątej. Słońce się zaćmiło i zasłona przybytku rozdarła się przez środek. Wtedy Jezus zawołał donośnym głosem: «Ojcze, w Twoje ręce powierzam ducha mego». Po tych słowach wyzionął ducha” (Łk 23, 44–46). Podział na jednostki czasowe w okresie, gdy powstawały Ewangelie nie był tożsamy z dzisiejszym podziałem czasu, ale można jednoznacznie ustalić, iż przedział godzin szósta–dziewiąta odpowiadał współczesnym godzinom popołudniowym, mianowicie okresowi od godziny 12 do 15²⁷. Śmierć Chrystusa dokonała się zatem w dzień, a mrok który wówczas zapadł związany był z zaćmieniem słońca. Ciało Chrystusa zdjęto z krzyża i złożono do grobu tego samego dnia wieczorem, gdyż następnego dnia następował szabat.

²⁷ Zob. na ten temat EK [V, 1234, hasło: *godzina*].

Moment zmartwychwstania Chrystusa pozostaje dla nas tajemnicą, jednak na podstawie ksiąg Nowego Testamentu możemy określić porę dnia, w której to nastąpiło. Ewangelie informują nas o pustym grobie, który o świcie pierwszego dnia po szabacie zastają niewiasty niosące wonności, by namaścić ciało Chrystusa, por. np.: „Wczesnym rankiem w pierwszy dzień tygodnia przyszły do grobu, gdy słońce wzeszło” (Mk 16, 2). Ewangelia św. Jana wskazuje na okres, jeszcze przed wschodem słońca: „(...) wczesnym rankiem, gdy jeszcze było ciemno (...)” (J 20, 1). Tak więc Zmartwychwstanie Chrystusa dokonało się nocą. Nazwa *Wielkanoc* może więc wskazywać na porę, związaną z najważniejszym wydarzeniem dla chrześcijan.

Porównując nazwy *Wielkanoc* i *Великдень* nasuwa się pytanie, dlaczego w językach tak bliskich, mających wspólny prajęzyk, w nazwie tego samego święta pojawia się wydawałoby się przeciwstawny człon: *noc* – *dzień*. I czy rzeczywiście są to człony przeciwstawne? Na początek należy zwrócić uwagę, iż języki wschodniosłowiańskie i po części południowsłowiańskie formowały się pod wpływem kultury chrześcijaństwa wschodniego, języki zachodniosłowiańskie, w tym polski, czeski – pod wpływem chrześcijaństwa zachodniego. I to zróżnicowanie kulturowe należy uwzględnić analizując genezę obu nazw.

Doba według Starego Testamentu rozpoczynała się od zachodu słońca zgodnie ze starożytnym odliczaniem czasu: „i tak upłynął wieczór i poranek – dzień pierwszy” (Rdz. 1, 5). Taka rachuba dni zachowała się w chrześcijaństwie wschodnim. Zgodnie z nią od zachodu słońca rozpoczyna się każdy kolejny dzień cyklu liturgicznego Kościoła prawosławnego. Pierwsze nabożeństwo cyklu dobowego to *nabożeństwo dziewiątej godziny* (cs. *девятый час*), sprawowane na pamiątkę męki i śmierci Chrystusa, która nastąpiła około godziny 9-tej (16-tej naszego czasu). Kolejne nabożeństwa, również wskazujące na porę ich celebracji to *wieczernia* (cs. *вечерня*), *powieczere* (cs. *повечерие*), *nabożeństwo o północy* (cs. *полунощница*), *jutrznia* (cs. *утреня*), *nabożeństwo pierwszej godziny* (cs. *первый час*), *trzeciej godziny* (cs. *третий час*) i *szóstej godziny* (cs. *шестой час*) oraz zwińczająca cały cykl *Liturgia*. Tak więc doba liturgiczna (czyli dzień liturgiczny, również dzień Wielkanocy) rozpoczyna się wieczorem. Zwróćmy uwagę, iż główne celebracje związane ze świętem Zmartwychwstania Pańskiego sprawowane są w Kościele prawosławnym zawsze nocą. Tuż po północy uroczystą procesją symbolizującą przyjście niewiast do pustego grobu Chrystusa, rozpoczyna się paschalna jutrznia. To właśnie podczas niej po raz pierwszy duchowni i wierni pozdrawiają się nawzajem pozdrowieniem paschalnym: „Chrystus Zmartwychwstał! „Prawdziwie Zmartwychwstał!”. Współcześnie Kościół katolicki również powraca do starożytnego obyca-

ju sprawowania nabożeństwa Wigilii Paschalnej²⁸ w nocy (lub przynajmniej wieczorem po zmroku). Wcześniej, od X w. ze względów bezpieczeństwa odprawiano ją w dzień w Wielką Sobotę [RE, IX, 411]. Do czuwania nocnego nawiązuje też poprzedzone procesją nabożeństwo rezurekcyjne, celebrowane w Niedzielę Wielkanocną przed świtem. Tak więc święto Zmartwychwstania Pańskiego rozpoczyna się dla chrześcijan już nocą i jest kontynuowane w dzień Niedzieli Wielkanocnej i kolejne dni wielkanocnego tygodnia.

Nazwy *Wielkanoc* i *Великдень* mogą przywołać na myśl jeszcze jedną, choć bardzo niepewną motywację, łączącą je z kalendarzem astronomicznym (i wegetacyjnym). Należy zauważyć, iż Pascha żydowska, a w związku z nią i Pascha chrześcijańska, obchodzone są w określonym czasie cyklu słonecznego i księżycowego, związanego z wiosennym zrównaniem dnia i nocy i pierwszą wiosenną pełnią księżyca. Termin (zresztą ruchomy) świętowania Zmartwychwstania Pańskiego został wyznaczony przez sam Kościół. Ale jest nam też wiadome, iż niektóre elementy obrzędowości paschalnej zostały „zaadaptowane” z pogańskich obrzędów naszych przodków. Święto Paschy zbiegało się czasowo z ludowymi obchodami powitania wiosny, święta odradzającej się przyrody²⁹. Nie zaprzeczają temu źródła chrześcijańskie: „W świętowaniu Wielkanocy, poza rytuałami i zwyczajami chrześcijańskimi związanymi ze zmartwychwstaniem Chrystusa, spotykane są relikty starożytnych kultur i wierzeń dotyczących powitania wiosny, świąt wegetacyjnych oraz czci zmarłych” [EK XX, 502]. W obrzędowości Paschy żydowskiej również zachowały się ślady dawnych wierzeń koczowniczych plemion nomadów, którzy wiosną, wyruszając na nowe pastwiska składali w ofierze bóstwu baranka³⁰. Zimowo-wiosenny okres świąteczny rozpoczynający się *Środą Popielcową*, a kończący obchodami tzw. *Zielonych Świątek* nazywany jest przez polskich etnografów *Świątami Dobrego Początku* [Dubisz 2010, 135]. W tym czasie przyroda budziła się do życia i rozpoczynał się nowy cykl wegetacyjny. *Wielkanoc* stanowiła centralną część tego okresu. Po wiosennej równonocy dzień stawał się coraz dłuższy, co sprzyjało odradzaniu przyrody. Być może w dniu wiosennego zrównania dnia i nocy umownie kończyła się długa noc (a może Wielka Noc?), a zaczynał długi dzień (może Wielki Dzień?). A. Zadrożyńska w swej pracy *Powtarzać czas początku* zwraca uwagę, iż świętowanie w Polsce przebiega dwunurtowo: „Jednym z nich jest oficjalny obrządek kościoła katolickiego, czy bardziej ogólnie cykl

²⁸ Nazwa tego nabożeństwa nawiązuje do starożytnej rachuby dni.

²⁹ Zob. na ten temat np. *Славянские древности* [2004, III, 641–646].

³⁰ Zob. np. *Wstęp do Starego testamentu* [1990, 166–167], por. też NECh [578–579, hasło *Pascha*].

chrześcijańskiego świętowania, drugim – pozachrześcijańskie elementy ludowej rolniczej tradycji. Łączą się one ze sobą, tworząc uzupełniającą się całość, choć nie zawsze i nie wszędzie bezkonfliktową” [Zadrożyńska 1985, 82]. Tym cytatem chciałabym zakończyć rozważania o możliwej etymologii badanych tu nazw.

Wykaz skrótów

- DAL – Даль В., *Толковый словарь живого великорусского языка*, 2006, совмещенная редакция изданий В. И. Даля и И. А. Бодуэна де Куртене в современном написании, т. 1–4, Москва.
- Djacz. – Дьяченко Г., 1993, *Полный церковно-славянский словарь*, Репринтное воспроизведение издания 1900 г., Москва.
- EK – *Encyklopedia Katolicka*, 1973–2014, t. I–XX, Lublin.
- ESUM – *Етимологічний словник української мови*, 1982–2012, голов. ред. О. С. Мельничук, т. 1–6, Київ.
- Fas. – Фасмер М., 1986, *Этимологический словарь русского языка*, перевод с немецкого О. Н. Трубачева, т. 1–4, Москва.
- IRS – *Из истории русских слов: Словарь – пособие*, 1993, Москва.
- NECh – *Nowa encyklopedia chrześcijaństwa*, 2016, red. H. Witczyk, Kielce.
- PBS – *Польска-беларускі слоўнік*, 2005, пад рэд. Г.А. Цыхуна, Мінск.
- RBS – *Русско-белорусский словарь*, 1994, пад рэд. Я. Коласа, К. Крапівы, П. Глебкі, т. 1–3, Мінск.
- RE – *Religia. Encyklopedia PWN*, 2001–2003, red. T. Gadacz, B. Milerski, t. I–IX, Warszawa.
- SAN – *Словарь церковно-славянского и русского языка*, 1847, т. 1–4, Санкт-Петербург.
- Srez. – Срезневский И. И., 1893–1902, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, т. 1–2, Санкт-Петербург.
- SRJ – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Москва 1975–.
- SUP – Iwczenko A., *Słownik ukraińsko-polski*, Lublin 2003.
- SS – *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, 1994, под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва.
- SSJ – *Словарь старославянского языка*, Репринт. изд., 2006, т. 1–4, Санкт-Петербург.
- SStp. – *Słownik staropolski*, 1953–2002, red. S. Urbańczyk, Kraków.
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, 2005, пад рэд. І.І. Капылова, Мінск.
- WSWO – *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, 2010, pod red. M. Bańko, Warszawa.

Literatura

- Basaj M., Siatkowski J., 1978, *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, cz. 15, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, XVII.
- Bondaruk K., 1987, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, Białystok.
- Dubisz S., *Wielkanoc – Święta Dobrego Początku*, „Poradnik Językowy” nr 4, 2010, s. 135–138.
- Karpluk M., 2001, *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków.
- Kwilecka I., 1996, *Pochodzenie nazwy Wielkanoc w świetle historyczno-językowych badań porównawczych*, [w:] *Symbolae Slavisticae*, SOW, Warszawa, s. 191–200.
- Moszyński L., 1973, *Nazwy święt chrześcijańskich w najstarszych starocerkiewnych rękopisach ewangelijnych*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska*, X, Językoznawstwo, Toruń, s. 105–115.
- Pismo Święte, 1980, *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań–Warszawa.
- Rygorowicz-Kuźma A., 2016, *Pascha – nazwa święta żydów i chrześcijan*, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, Seria III, t. 2, Białystok, s. 335–346.
- Wstęp do Starego Testamentu*, 1990, red. L. Stachowiak, Poznań.
- Zadrożyńska A., 1985, *Powtarzać czas początku*, Warszawa.
- Machek V., 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
- Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, 2004, под ред. Н.И. Толстого, т. 3, Москва.
- Триодъ постная*, 1992, Издание Московской Патриархии, Москва.
- Триодъ цветная*, 1992, Издание Московской Патриархии, Москва.

ВЕЛИКДЕНЬ OR WIELKANOC?

SLAVIC NAMES FOR THE FEAST OF THE RESURRECTION OF CHRIST

SUMMARY

This article focuses on the beginnings, history and contemporary function of names for the Feast of the Resurrection of Christ in Slavic languages. Particular attention is given to the Russian name *Великдень* and the Polish name *Wielkanoc*. The author conducts an in-depth comparison of both names in their linguistic and cultural aspects and attempts to find reasons for the difference in terminology.